

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI
SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918”
ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

-Rezumat-

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Mircea Popa

Doctorand:

Carmen Georgeta Coman(Ardelean)

Alba Iulia

2012

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI
SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918”
ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE**

**HORTENSIA PAPADAT-BENGESCU
ÎN CONTEXTUL ROMANULUI
EUROPEAN**

-Rezumat-

Coordonator științific:
Prof. univ. dr. Mircea Popa

Doctorand:
Carmen Georgeta Coman(Ardelean)

**Alba Iulia
2012**

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

ARGUMENT

I. ROMANUL EUROPEAN AL SECOLULUI AL XX-LEA- UNITATE ÎN DIVERSITATE

1.1. „Portret al romanului la tinerețe”-vectori

1.1.1. Paradigme ale romanului european al secolului XX

1.1.2. Romanul- carte pentru minte, inimă sau literatură

1.2. Cu romanul european modern la psihanalist

1.3. De la romanul european modern la „marea romancieră europeană”

1.4. Proza feminină „în fața oglinzii”

II. REFLEXIVITATE ȘI/SAU AUTOREFERENȚIALITATE

2.1. Critic pasiv sau teoretician observator?

2.1.1. Despre po(i)etica romanului

2.1.2. Cui îi e frică de poetică, marca Hortensia Papadat-Bengescu ?

2.1.3. Piese de puzzle

2.2. Dulcea povară a biografiei

2.2.1. Tentația confesiunii

2.2.2. *Arabescurile amintirilor unor fete cuminți*

2.3. „Florile vieții lăuntrice” sau voluptatea autocontemplării

2.4. De la „trupul sufletesc” la „trupul neîndoielnic”

III. ARHITECTURA ROMANESCĂ

3.1. De la pitorescul roman-cronică, la ...picanterea romanul picaresc

3.1.1 Romanul european - în pragul crizei delimitărilor conceptuale

3.1.2. Pluralitatea formulelor romanului-fluviu

3.1.3. „Cronicăreasa” romanului românesc și ciclul Hallipilor - în căutarea liniei de miră

3.1.4. Polifonia sau libertatea wagneriană necesară

3.1.5. Reverberații ale romanului picaresc

3.1.3.1. Picaroul bengescian- Lică Trubadurul, din culisele mahalalei, pe scena politică

3.1.3.2. O autoritară picara modernă, via Daniel Defoe- Ada Razu

3.1.3.3. Un ignorat bestiar românesc, de factură barocă, via Proust

3.2. Naratorul „cu cincizeci de perechi de ochi” sau tentația poliedrismului

3.2.1. Câteva „puncte de vedere” asupra... punctului de vedere

3.2.2. Perspective narative bengesciene- sub ochiul „vocilor” criticii literare

3.2.3. O perspectivă fenomenologică asupra „punctului de vedere”

3.3. Paradoxalul cronotop

3.3.1. De la „lumea bună” la lumea subterană: orașul - ca metapersonaj

3.3.1.1. Supremația orașului - Eden de uz personal

3.3.1.2. Nefirescul declin al metropolei - între necesitatea reîntoarcerii în Ithaca și arhetipul nostalgiei originilor

3.3.1.2.1. Alternative ale capitalei- Vaslui și Brăila

3.3.1.2.2. Dezertorii: de la Alma Mater la pied-à- terre

3.3.1.3. De la „lumea bună” la lumea subterană; toposuri ale interiorității

3.3.2. Timpul ianusion ; valențe ale temporalității

3.3.2.1. *O, tempora! O, mores!*

3.3.2.2. Temporalități sub lupă

3.3.2.3. Timpul- eternă temă de reflecție

IV. INTERFERENȚE ȘI PSEUDOINTERFERENȚE EUROPENE: GENUL PROXIM ȘI DIFERENȚA SPECIFICĂ

4.1. Romanul bengescian- simpozion al artelor și subtilă cochetărie cu știința

4.1.1. *Artele înainte de toate!*

4.1.2. Subtila cochetărie cu știința

4.1.3. Artă, psihologie și literatură

4.2. Presiunea fiziologicului: *Primum vivere, deinde philosophari*

4.3. O ipoteză, puține concluzii: Hortensiei Papadat-Bengescu și Colette

4.4. Dandy-ul: ipostază a modernității sau a mondenității?

4.4.1. „Rădăcinile” dandysmului

4.4.2. „Imaginea” dandy-ului- reflexe cu iz bovaric și ecouri ale androginității în romanele bengesciene

V. ÎN CĂUTAREA ROMANULUI PIERDUT: STRĂINA, ÎN PERIODICE

5.1. Avatarurile unui roman

5.2. Teoria probabilităților- geneză și diegeză

5.3. *Străina*- fragmentarium

5.3.1. Nory- *rediviva* sau *mortua est*?

5.3.2. Ina- un nou nucleu narativ

5.3.3. Nebănuitele căi ale matrimoniului

VI. CONCLUZII

VII. BIBLIOGRAFIE

Hortensia Papadat-Bengescu

în contextul romanului european

-Rezumat-

Cuvinte-cheie: Hortensia Papadat-Bengescu, roman european, proza feminină, reflexivitate, autoreferențialitate, biografie, „trup sufletesc”, „trup neîndoielnic”, arhitectură românească, cronotop, dandy, picaro, *Străina*

Motivarea alegerii temei. Considerată de critica literară drept cea mai importantă prozatoare a literaturii române de început de secol XX, receptată ca autoare a unui roman dens, eclectic, total diferit de ceea ce reprezentase și adusesse în scenă proza românească de până la ea sau condamnată pentru „excesele” de lirism, pornografie sau patologie, Hortensia Papadat-Bengescu este, în ciuda unei biografii care i-a deservit constant preocupările literare și nevoia contactelor cu marea literatură europeană, perfect sincronizată cu spiritul interbelic, poate mai mult decât au fost suratele sale mai privilegiate, dar cu nimic superioare ei, Martha Bibescu, Elena Văcărescu, Ana de Noailles.

„Începutul de veac îi prinde pe români pregătiți să preîntâmpine cum se cuvine înnoirile ce se anunță. Tot mai mulți români tineri își fac studiile în capitala Franței, tot mai mulți artiști, scriitori, îndrăgostiți de artă și literatură pot fi întâlniți prin cafenelele pariziene în căutarea aceluia spirit al secolului care să-i scoată din anonimat și să-i facă mai vizibili atât în țara lor, cât și în străinătate.”¹, considera Mircea Popa, sintetizând tendința regăsită la majoritatea tinerilor români care au înțeles importanța contactelor cu lumea și cultura occidentală. Din păcate, la acea vreme, pentru Hortensia Papadat-Bengescu jocurile fuseseră făcute. Dorința eliberării de sub tutela părintească o va face să ia, în 1896, o decizie ce îi va marca întreaga existență: căsătoria, la 20 de ani, cu un magistrat o va lega, implacabil, de o familie numeroasă, fără preocupări sau înțelegere pentru literatură, cu un traseu ce a punctat, ani la rând, orașele de provincie, fără viață literară și culturală.

Căsnicia nu va fi, așa cum și-a dorit, „poarta plecării spre larg”, ci „poarta îngustă spre viața curentă”, deficitară la capitolul romantism casnic și sufocantă prin solicitantul statut de

¹ Mircea Popa, *De la est spre vest. Priveliști literare europene*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2010, p. 269.

mamă a cinci copii. Îi va fi greu, dar nu imposibil să încline balanța, într-o etapă ulterioară a vieții sale, spre lumea literelor, iar porțile ce i s-au deschis la „Viața Românească” și la „Sburătorul” au fost alternativa la posibilitățile pe care i le-ar fi putut oferi contactul direct cu literatura europeană.

Demersul nostru se vrea a fi deopotrivă unul de tip recuperator și de reabilitare a operei bengesciene într-un secol XXI în care Hortensia Papadat-Bengescu se află, din punctul de vedere al accesului elevilor la opera sa, într-un nemeritat „depou” al literaturii, iar din punctul de vedere al criticii literare, pe un raft secund, la categoria „deja citite și deja discutate”. Precedată de două încercări anterioare - o lucrare de licență și o lucrare de disertație - ce priveau literatura Hortensiei Papadat-Bengescu², prezenta teză de doctorat s-a dorit a fi, inițial, o lucrare mai apropiată, prin metodele specifice, de literatura comparată, propunându-și să identifice afinitățile a trei mari prozatoare europene: Hortensia Papadat-Bengescu, Virginia Woolf și Simone de Beauvoir.

La sugestia domnului prof. univ.dr. Mircea Popa, căruia nu putem decât să-i mulțumim, am decis deschiderea perspectivei și renunțarea la un demers care ar fi fost, din start, restrictiv și, în mod evident, nedrept și defavorabil prozatoarei române. Un stimul a fost și doamna Gabriela Omăt, cercetătoarea de la Institutul Cultural Român ce se ocupă, în prezent, de publicarea manuscriselor romanului *Străina*, care ne-a susținut și apreciat încercarea de a ne apleca asupra operei mării prozatoare într-o perioadă în care, aprecia dumneaei, Hortensia Papadat-Bengescu a intrat într-un nemeritat con de umbră.

Nu putem ști ce ar fi putut deveni opera Hortensiei Papadat-Bengescu în contextul contactului nemijlocit cu marile literaturi europene, nici sub ce auspicii ar fi evoluat romanele bengesciene în absența intervențiilor unuia ca Ibrăileanu sau Lovinescu (intervenții pe care nu le considerăm deloc salutare, căci, din punctul nostru de vedere, au îndepărtat-o de „spiritul veacului” și i-au reorchestrat tendințele). Nu putem ști, cu atât mai puțin, care ar fi fost destinul ei literar dacă s-ar fi exprimat într-o limbă de circulație europeană, asemenea scriitorilor expatriaților care au găsit, în această variantă, calea de acces, rețeta succesului la public. N-a fost însă cazul. Hortensia Papadat-Bengescu n-a făcut compromisuri și concesiuni publicului european, căci a știut, de la început, că e deservită, așa cum recunoștea, chiar de

² Lucrarea de licență, coordonată de prof. univ. dr. Dumitru Chioaru, viza *Psihologia personajului feminin în romanele Hortensiei Papadat-Bengescu și ale Virginiei Woolf*, iar dizertația, coordonată de prof. univ.dr. Valentin Chifor, s-a intitulat *Literatura feminină interbelică*.

„universalitatea” operei sale. „Clastrarea biografică” de care vorbea Andreia Roman nu a fost, din fericire, dublată de una literară. Lecturile scriitoarei, care au compensat contactul direct cu lumea literară europeană, și „receptivitatea mai mult intuitivă, dar neobișnuit de intensă la fenomenele modernității” i-au oferit deschiderea spre o lume pe care circumstanțele i-o anulasera.

Obiective și metode de cercetare. Ne-am propus, așadar, ca în această teză de doctorat să demonstrăm că modernitatea Hortensiei Papadat-Bengescu nu e una în descendența sau pe linia modernității românești, ci, mai degrabă, una pe direcția spiritelor literare europene interbelice. Nici imaginea provinciei, nici imaginea burgheziei nu se revendică de la prozatorii români, cu atât mai puțin instrumentarul narativ, căci europenismul prozei sale constă mai ales în eludarea „caracterului național” și în promovarea unor constante ale umanității europene: provincia nu mai e „locul unde nu s-a întâmplat nimic” sau matca romantismelor ieftine, ci toposul celor care compensează deficitul de existență cu meditația, introspecția. De asemenea, burghezia bengesciană se debarasează de prototipuri caracterologice deja perimate, evoluând (sau involuând?) într-o capitală dominată de monden, dar și de obsesii și frământări care, de multe ori, transformă narațiunea în introspecție sau în retrospectivă.

Vizăm, așadar, o resurecție a perspectivei asupra romanului Hortensiei Papadat-Bengescu și, deopotrivă, a modalităților de abordare a acestuia, inițiativă generată de modul în care au fost concepute o mare parte dintre monografiile și studiile dedicate operei ce „păcătuiesc”, adesea, printr-o izolare a operei de biografie, anulând, frecvent, metodele criticii psihanalitice și limitându-se, în termenii lui Rene Wellek, la o „abordare intrinsecă a operei”³, la o abordare interesată de opera în sine, neglijând factori precum mediul din care ea s-a ivit, ambianța familială și contextul socio-cultural în care s-a manifestat. O utilizare a metodelor criticii sociologice, acolo unde se impune, ne va permite, astfel, să privim faptul literar ca „fapt sociologic”⁴, încercând să stabilim măsura în care opera e rezultatul prezenței scriitoarei într-un anumit mediu familial sau social, rolul și influențele mentalității colective, consecințele formației scriitoarei.

Nu ne propunem să urmărim menționarea unor simple paralelisme ale operei cu cele ale prozatorilor europeni(așa cum apar în studiile clasice), ci vom încerca exemplificarea și

³ Wellek, R., Warren, A., *Teoria literaturii*, București, 1967, p.34

⁴ Șerban, Ion Vasile, *Critica sociologică*, în vol. *Analiză și interpretare*, București, Editura Științifică, 1972. p.350

analiza, în detaliu, a afinităților electivă, precum și a congruențelor existente între componentele „laboratorului său de creație” și cele ale marilor prozatori interbelici europeni, în vederea stabilirii a ceea ce literatura comparată denumeste „gen proxim”.

Pentru exemplificare, am putea menționa doar posibilitatea explicării motivului bastardului printr-un amănunt biografic: căsătoria părinților la doi ani după conceperea scriitoarei, precum și a identificării unor realități biografice în construcția și caracterul personajelor sale sau existența unor etape evolutive relativ identice în cazul scriitoarelor Hortensia Papadat-Bengescu, Virginia Woolf și Simone de Beauvoir (apartenența la un cenaclu literar/revistă de renume, corespondența cu un „mentor spiritual”, interesul pentru noua ideologie feminină).

În conturarea „profilului psihologic”, vom avea în vedere concepte și teorii specifice deopotrivă științelor colaterale literaturii, coroborate celor specifice criticii existențialiste, psihanalitice, psihologice, întrucât factorul psihologic, în cazul prozei feminine, a fost, dacă nu contestat, privit cu reticență de critica literară a vremii (George Călinescu, Mihai Ralea).

Așadar, demonstrarea profunzimii romanului, a preocupării pentru sondarea celor mai profunde zone ale psihicului uman va fi realizată nu doar prin tratarea unor tipuri psihologice semnificative pentru creația autoarei și a celorlalți prozatori vizați, ci și printr-o susținere a acestora prin mărturisiri frecvente ce alcătuiesc o adevărată biografie a operei. Vom încerca o punere în lumină a literaturii memorialistice sau „de frontieră”, a publicisticii și a interviurilor, tocmai pentru a demonstra preocuparea autoarei pentru actul de creație și pentru a distruge mitul conform căruia, spre deosebire de Camil Petrescu sau Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu nu a fost preocupată de redactarea unui jurnal de creație sau de o sintetizare a concepțiilor privind literatura.

Considerăm că, deși neunificate într-un volum, autobiografia solicitată de George Călinescu, interviurile acordate lui Felix Aderca, Dan Petrașincu, I. Valerian sau corespondența cu cei doi mari critici ai perioadei, Garabet Ibrăileanu și Eugen Lovinescu, alături de articolele publicate, constituie nu numai un document psihologic și social, dar și o modalitate de a reconstitui calea devenirii sale ca prozatoare și de sistematizare a concepției sale despre literatură, în general, și despre roman, în special. De fapt, interesul pentru „fapte sufletești”, descifrarea unor constante ale psihologiei feminine coincid cu încercarea de autocunoaștere, cunoscută fiind preferința pentru studiul psihicului feminin, mai interesant decât cel masculin,

după cum mărturisea într-un cunoscut interviu, corespund, după cum aprecia E.Lovinescu „etapei lirismului pur și a autoanalizei incisive”⁵

Ne propunem, de asemenea, delimitarea clară și argumentată a particularităților arhitecturii opereii care, depășind sentimentalismul romantic feminin, înglobează creator atât elemente tradiționale, cât și elemente moderniste, inovatoare: de la teme și motive, particularități ale cronotopului, la tehnică narativă, arhitectură a romanului, analiză psihologică, compoziție polifonică, tipologia personajului, ca replică la numeroasele teorii consacrate care vorbeau despre „dezechilibrul compoziției”⁶, „inconsecvența unei formule”⁷ sau despre „o operă mai curând de arheolog decât de arhitect”⁸.

Am considerat necesar să eliminăm din studiul nostru ceea ce am apreciat a fi „locuri comune” ale exegezei bengesciene și ne referim la teme, motive precum boala, moartea, aristocrația crepusculară, dar și la corespondențele între prozele scurte ale autoarei și cele ale unora precum Virginia Woolf și Katherine Mansfield, mai ales după apariția, în 2007, a volumului coordonat de Andreia Roman ce suplinea acest compartiment deficitar al analizei opereii bengesciene.

Nu am demonstrat ipoteze lansate de critica literară și avem în vedere referințele europene făcute în raport cu opera prozatoarei (menționate, detaliat, în subcapitolul 3, al primului capitol), ci am încercat să stabilim noi direcții care, întrucâtva inedite și îndrăznețe, ne-au permis un discurs eliberat de „antecedente” ale criticii.

În ultimul rând, ne-am propus să repunem în discuție o operă care nu a trăit un reviriment așteptat în anii '90, după „severa carantină” în care s-a găsit creația autoarei după 1950, dată fiind lumea burgheză pe care o analizase, și care va înceta abia după 1970 când, recuperator, critici precum Constantin Ciopraga, Ovid. S. Crohmălniceanu, Viola Vancea, Nicolae Manolescu, Vasile Popovici sau Bogdan Lefter, alături de cea care s-a ocupat de îngrijirea ediției complete a opereii, Eugenia Tudor-Anton, vor așeza pe pedestalul meritat opera romancierei române. Puține studii au vizat, în ultimii ani, opera Hortensiei Papadat-Bengescu, cel mai adesea urmărind un singur aspect definitoriu al creației. Acestea sunt, de altfel, menționate în studiul de față. Considerăm că toate au în comun nu neapărat refuzul de a

⁵ Lovinescu, E., *Istoria literaturii române contemporane*, București, Editura Minerva, 1973, p.336

⁶ Lovinescu, E., *Scrieri*, II, București, Editura Minerva, 1972, p.246

⁷ Dumitriu, Dana, *O călătorie naivă pe ape și în adâncul lor*, în *Ambasadorii sau despre realismul psihologic*, București, Editura Univers, 1976, p. 212

⁸ Ciobanu, V., *Hortensia Papadat-Bengescu*, București, Editura pentru Literatură, 1965, pp.144-145

răspunde la o întrebare, ci fragila încercare de a demonstra o ipoteză pe care o formulăm, interogativ, mai jos.

Este, totuși, Hortensia Papadat-Bengescu o scriitoare de valoare europeană? În fond, acesta este obiectivul central al prezentului studiu. Că avea „conștiința universalității”⁹ aflăm dintr-o scrisoare adresată lui Camil Baltazar în 1929 în care afirma: „universalitatea mea mă deservește”¹⁰, referindu-se la „pasivitatea”, dezinteresul traducătorilor pentru opera sa din cauza absenței elementelor de specific național.

Argumentul suprem e însă manifestul colegilor de generație, apărut la un an după mărturisirea scriitoarei, în „Tiparnița literară”(1930, nr.2-3), sub un titlu mai mult decât semnificativ: „*Mărturie pentru marea europeană: Hortensia Papadat-Bengescu*”, semnat de Camil Petrescu, Liviu Rebreanu, Mihail Sebastian, Ticu Archip, Felix Aderca, I.Peltz, Camil Baltazar. Recunoașterea valorii europene și, mai mult, a anvergurii acesteia, de către mari prozatori dublați de teoreticieni ai fenomenului literar ai vremii e, având în vedere orgoliul creatorului, argumentul absolut.

Noutatea cercetării e susținută, în primul rând, de abordarea pluriperspectivistă a operei bengesciene, de evitarea canonului clasic de analiză, pe care l-au supralicitat autorii lucrărilor monografice și propunerea unui alt algoritm, a unei alte viziuni asupra operei, accentuând, mai ales, teritorii naratologice rămase virgine. Ne-am propus o articulare clară a elementelor ce integrează modernitatea operei Hortensiei Papadat-Bengescu în modernitatea europeană și apelul la romane și autori mai puțin vehiculați în relație cu „marea noastră europeană”, dar care, am considerat noi, prezintă evidente similitudini cu autoarea a cărei opere este vizată în studiul de față. De asemenea, analiza fragmentelor romanului pierdut, *Străina*, reprezintă, credem noi, un alt element care susține noutatea tezei noastre.

Precizăm faptul că numele pe care am considerat necesar să le alăturăm celui al Hortensiei Papadat-Bengescu sunt, cu siguranță, doar câteva dintr-o lungă listă pe care ne dorim s-o completăm și după ce acest demers va ajunge la capăt de drum, într-o încercare de a aboli niște frontiere geografice pe care Hortensia Papadat-Bengescu nu le-a depășit niciodată fizic, dar pe care avem datoria să le anihilăm prin evidențierea europenismul fără frontiere al creației sale.

⁹ Protopopescu, Al., *Romanul psihologic românesc*, București, Editura Eminescu, 1978, p.105

¹⁰ Baltazar, Camil, *Scrisori, studii și documente*, București, Editura pentru Literatură, 1965, p.15

În ceea ce privește **dificultatea cercetării**, considerăm că aceasta a venit, în primul rând, din imposibilitatea conturării unei linii care să demarceze clar terenul de analiză și care ne-a îngreunat, întrucâtva, cercetarea. Am întâmpinat, de asemenea, dificultăți de conceptualizare, căci laxitatea unor termeni naratologici, intersectarea unor tipologii sau a unor concepte au dat naștere unor nefericite suprapuneri care au fost greu de gestionat și de demarcat.

Structura lucrării. Teza de doctorat cu titlul *Hortensia Papadat-Bengescu în contextul romanului european* cuprinde cinci capitole precedate de un argument și urmate de concluzii și bibliografie.

În primul capitol, predominant teoretic, intitulat *Romanul european al secolului XX- unitate în diversitate*, ne-am propus să conturăm, așa cum sugerează titlul primului subcapitol, un „portret al romanului la tinerețe”, dar și „vectori” ai vocilor critice ale romanului de început de secol XX, și avem în vedere cele trei aspecte semnificative ale unui vector: valoare, direcție și sens. Aflat într-o perioadă de criză, explicabilă prin frământările omului modern, dar și prin cele două aspecte care par să genereze o situație de criză: „ A ajunge într-o situație critică înseamnă, pe de o parte, a fi supus unor forțe interne contradictorii, pe de altă parte, a ajunge la o limită, la epuizarea virtualităților ”¹¹, romanul se află în atenția criticii literare ce utilizează când instrumentele criticii biografice, sociologice, existențialiste, fenomenologice, când pe cele ale psihocriticii , ale criticii tematice , stilistice sau structuraliste, privind romanul din exterior. Ne-am oprit asupra unor studii ce îi au ca autori pe René-Marill Albérès, Georg Lukács, Erich Auerbach, Marthe Robert, Victor Șklovski, Philippe van Tieghem, Salvatore Battaglia, dar și pe Romul Munteanu, Liviu Petrescu, Tudor Olteanu sau Toma Pavel.

În subcapitolul *Romanul-carte pentru minte, inimă sau literatură?* am încercat o abordare comparatistă a două studii apărute, la noi, în 2008, *Arta romanului*, Milan Kundera și *Gândirea romanului*, Toma Pavel, care se luminează unul pe altul, completându-se prin semnificații sau pasându-și, involuntar și, desigur, inconștient, acolo unde era cazul, problematica (asemenea unui roman fluviu care își aruncă în scenă, treptat, personajele), demonstrând că romanul, dincolo de multiple definiții sau taxonomii, e o cutremurătoare și atât de necesară carte pentru minte și inimă, deci...literatură.

¹¹ Nicolae Balotă, *Marginalii la o istorie a romanului modern*, prefață la *Istoria romanului modern*, R.M. Albérès, București, E.P.L., 1968, p. VI

Subcapitolele *Cu romanul european modern la psihanalist* și *De la romanul european modern la „marea romancieră europeană”* fixează trăsăturile romanului european și ale romanului românesc de început de secol XX, insistând asupra contextului în care apar romanele Hortensiei Papadat-Bengescu. Am avut în vedere, de asemenea, realizarea unei „radiografii” a exegezei bengesciene, pornind de la cunoscuta sintagmă atribuită prozatoarei de colegii de generație, trecând în revistă cele mai avizate voci care asociaseră, mai mult sau mai puțin justificat, numele autoarei ciclului Hallipilor cu cel al marilor prozatori europeni, în încercarea de a construi un mozaic critic al confluențelor și al posibilelor influențe.

În ultimul subcapitol, *Proza feminină în fața oglinzii*, am încercat o delimitare a conceptului de proză feminină, contestat de unele voci critice, ale căror puncte de vedere le-am menționat, o punctare a momentelor semnificative ale evoluției prozei feminine în literatura europeană și română, dar și o identificare a constantelor prozei feminine.

Subcapitolul pregătește, de fapt, următorul capitol, de cercetare literară, al cărui titlu conține, de fapt, două dintre cele mai vehiculate concepte asociate prozei feminine: *reflexivitate și autoreferențialitate*. Premisa de la care am pornit este aceea că, în ciuda opiniilor critice care contestau existența unei autentice poetici marca Hortensia Papadat-Bengescu, considerând că nu se poate vorbi de un program estetic riguros, de o metodică și consecventă analizare a actului scrierii într-o lucrare cu caracter programatic, putem vorbi de o preocupare a autoarei pentru actul de creație, chiar dacă nematerializată în studii de gen. O analiză atentă a interviurilor, a autobiografiei sau a scrisorilor semnate de autoare ne-a confirmat faptul că suntem în fața unor adevărate piese de puzzle care, aranjate corespunzător, redau o imagine clară a crezului artistic, dar și a laboratorului de creație.

Următoarele trei subcapitole, *Dulcea povară a biografiei*, „*Florile vieții lăuntrice*” sau *voluptatea autocontemplării* și *De la „trupul sufletesc” la „trupul neîndoielnic”*, exemplifică ceea ce am numit „tentația confesiunii”, așa cum apare ea materializată în fragmentele autobiografice reunite sub titlu *Arabescurile amintirii*, în romanul *Balaurul* sau în ciclul Hallipilor. Analiza este una de tip comparatist, vizând, alături de romanele mai sus menționate, opere ale unor prozatoare europene: *Amintirile unei fete cuminți*, de Simone de Beauvoir, *Călătorie în larg*, *Spre far* și *Valurile*, ale Virginiei Woolf. Ne-au interesat, în special, modul în care biografia se intersectează cu textul literar, strategiile prin care autoarea realizează un transfer

autobiografic, mai mult sau mai puțin perceptibil, personajului literar în care camuflează propriul spirit interogativ sau viziunea asupra lumii și pactul cu vocea narativă a romanului.

Am încercat să demonstrăm că personajele-reflectorii devin o importantă componentă auctorială, căci sunt deopotrivă arheologi și creatori, cercetând, interpretând, analizând temperamente și conflicte, oferindu-și, cu generozitate, perspectiva, sugerând și reconstruind, dincolo de evenimente și evoluții ale personajelor, ideea de viață chiar și atunci când realizează că sunt în fața unor „suflete moarte”.

În capitolul al III-lea, intitulat *Arhitectură romanescă*, ne-am propus o analiză critică și comparativă a elementelor de structură și compoziție care susțin modernitatea romanului Hortensiei Papadat-Bengescu, tehnica fiind cea uzitată în capitolele anterioare: identificarea „avatarurilor” europene ale conceptului naratologic, stabilirea particularităților acestuia în proza bengesciană și exemplificarea conceptului, prin raportare la cele mai reprezentative situații care să ne susțină ipotezele.

Am pornit, în subcapitolul *De la pitorescul roman-cronică, la ...picanteria romanul picaresc*, de la plurivalențele tipologiilor vehiculate în epocă, ambiguu definite sau delimitate, exemplificând, pentru fiecare categorie, cele mai reprezentative romane europene, continuând cu identificarea particularităților romanului bengescian parte a acelorași tipologii. Am constatat că, renunțând la teroarea cronologiei liniare și a banalei succesiuni cauză-efect, realizând o compoziție aproape muzicală prin orchestrația complicată, simbolică, în care motivul și leitmotivul sunt suverane, Hortensia Papadat-Bengescu creează un roman polifonic în cel mai autentic stil, acordând un dublu statut muzicii: pe de o parte, construcția romanescă are, ca punct de pornire, construcția muzicală polifonică, iar pe de altă parte, muzica e pretext romanesc și particularitate stilistică, prin muzicalitatea imprimată frazelor, prin ritmurile variate ce se succed continuu, prin alternarea staticului acțiunii, cu dinamica personajelor.

Dincolo de tipologiile deja consacrate, asociate romanelor din ciclul Hallipilor, am considerat necesară raportarea la romanul picaresc, dată fiind prezența unor personaje care, considerăm noi, sunt nu doar clasici parveniți, ci autohtoni picaro sau picara. De aceeași factură e și bestiarul romanesc, de factură barocă, pe care îl regăsim, timid și mai degrabă teoretizat, la Proust. Deși romanele prozatoarei interbelice nu sunt, după o definiție de dicționar a termenului, antologii de fabule sau de povestiri alegorice, cu animale, acest subcapitol evidențiază un aspect ignorat în romanele Hortensiei Papadat-Bengescu: frecvența supranumelor, a poreclelor sau a

metaforelor preluate din sfera semantică a animalității. Toate sunt mărci ale grotescului, sugerând imperfecțiunea, monstruoșitatea, animalitatea camuflată în om.

Subcapitolul *Naratorul „cu cincizeci de perechi de ochi” sau tentația poliedrismului* vizează analiza unui alt element naratologic semnificativ : punctul de vedere. După stabilirea principalelor puncte de vedere asupra...perspectivei narative în romanele europene și contabilizarea principalelor direcții pe care exegeza bengesciană le-a deschis în ceea ce privește acest aspect, am încercat o conturare a unei ipoteze personale. Considerăm, așadar, că naratorul nu e, în volumele din ciclul Hallipilor, un simplu colporteur, iar discursul actorial e eliberat de obstinația relatării fidele a naratorului omniscient. Vocile din jur, cu excepția romanului *Fecioarele despletite*, al cărui personaj-narator a fost analizat într-un alt capitol, fără a-și disputa percepțiile și adevărurile, se înlocuiesc, una pe alta, aproape imperceptibil sau lasă locul naratorului neutru.

E vizibil însă și un narator care, paradoxal, ironizează ceilalți naratori, polemizează cu aceștia, care împrumută sau le împrumută celorlalți vocabularul și apelativele pe care le utilizează. Modificarea sau multiplicarea perspectivelor narative, pluriperspectivismul sunt urmărite, evolutiv, în fiecare dintre romanele autoarei interbelice. Această instabilitate sau mobilitate a perspectivei narative ne-a determinat să abordăm conceptul sub aspect fenomenologic și să comparăm cele două tipuri de cunoaștere pe care le identificase Husserl cu cele două emblematice personaje-reflectorii: Mini și Nory. Noesisul are în vedere actul de cunoaștere, al realizării sintezei, iar noema e conținutul cunoașterii obiectului de cunoscut. Pentru Mini, importantă e ceea ce am putea numi componenta noetică a reflectării, în timp ce pentru Nory, aflată în căutarea rădăcinilor, scopul evident este conținutul cunoașterii. E vorba de un plus cunoaștere și un minus cunoaștere sau, în termeni paradigmei blagiene, o cunoaștere luciferică versus o cunoaștere paradisiacă.

În subcapitolul *Paradoxalul cronotop* am abordat problematica spațialității în romanele bengesciene, căci, considerăm noi, orașul, toposul supralicitat de autoarea ce și-a scris opera sub directă influență a lui Ibrăileanu și Lovinescu, devine un metapersonaj. Două valențe ale orașului am identificat în romane: pe de o parte, o supraștație a metropolei ce e privită de Mini, așa cum metaforic am sugerat prin titlul unui subcapitol, ca Eden de uz personal, și un nefiresc declin al acestuia, determinat de o necesară reînțoarcere într-o simbolică Ithaca ce e, după caz, conacul Baldovineștilor sau alternativele „provinciale”: Vaslui și Brăila. Declinul e declanșat, în parte, de

perceperea spațiului casnic inițial ca Alma Mater, ulterior ca pied-à-terre de personaje precum Costel Petrescu, Aneta Pascu, Nory Baldovin. Perspectiva acestora asupra spațiului ne-a condus spre personajele-dezertori ai orașului din romanele *Muntele vrăjit*, de Thomas Mann și *Orașul și muntele*, de Eça de Queiroz.

Un subcapitol am dedicat și toposurilor interiorității, spațiului închis. În mod evident, romanele prozatoarei interbelice propun un spațiu urban care se restrânge și se închide progresiv, iar acest fenomen e generat fie de imposibilitatea personajelor de a-și găsi locul în contextul social al capitalei, fie de o interiorizare progresivă generată de factori dintre cei mai diverși. Fie că e vorba despre „domesticul ocrotitor”, de micro-spații sau sub-spații care dau sentimentul intensificării climatului intim sau iluzia securității, fie că e vorba despre un refugiu mai mult sau mai puțin privilegiat, de un spațiu al sedentarismului ce devine, treptat, maladiv, apoi distructiv, toposurile interiorității marchează decisiv arhitectura romanului.

Toposurile specifice interiorității, care domină romanele Hortensiei Papadat-Bengescu și asupra cărora ne-am oprit, nu sunt extrem de variate, dar se poate remarca o resemnificare treptată a acestora. Se remarcă, în acest sens, Palatul Baldovinilor, Barodin sau al lui Maxențiu, conacul de la Gârla, casa de pe Izvor, sanatoriul lui Walter, salonul Elenei Drăgănescu, sufrageria Rimilor, camera lui Coca-Aimée, laboratorul, cabinetul lui Caro, camera de consultație a Linei, apartamentul lui Lică, etajul și subsolul moșicăi Mari, atelierul lui Greg, cafeneaua vieneză, subsolul dublei căsnicii a lui Costel Petrescu sau subsolul facultății unde „experimentau” gemenii Hallipa, internatul din căminul vasluian, Palatul de Justiție, patul, vagonul și automobilul.

Un alt subcapitol este dedicat valențelor temporalității. La Hortensia Papadat-Bengescu, trebuie să avem în vedere câteva aspecte pe care le îmbracă temporalitatea: iluzia preciziei temporale, suspendarea cronologiei, eterogenitatea temporalității subiective, jocul cu mărgelile timpului și temporalitatea ca temă de reflecție a personajelor. Am pornit de la premisa că *Balaurul* și *Logodnicul* pot fi considerate, în terminologia lui Pouillon, romane ale destinului, fiind, din punctul de vedere al relevanței temporalității, mai apropiate de romanul secolului XIX, celelalte patru opere epice care compun ciclul Hallipilor fiind, cu siguranță, romane ale duratei, în care importanța evocării cronologice e inferioară, raportul timp-conștiință fiind decisiv. Am exemplificat fiecare dintre particularitățile identificate în romanele bengesciene, raportându-ne, permanent, și la romanele lui Thomas Mann, Mauriac, Proust, Huxley, Virginia Woolf.

Prin capitolul al IV-lea, *Interferențe și pseudointerferențe europene: genul proxim și diferența specifică*, ne propunem să lansăm și să demontăm ipoteze comparatiste ce vizează compartimente mai puțin sau deloc analizate, ale operei bengesciene. Primul subcapitol, *Romanul bengescian- simpozion al artelor și subtilă cochetărie cu știința*, surprinde o componentă a modernității mai puțin discutată prin raportare la opera Hortensiei Papadat-Bengescu : armonizarea desăvârșită a literaturii cu filosofia și psihologia epocii.

Găsim în romanele sale referințe literare, muzicale, teorii (mai mult sau mai puțin) științifice, meditații pe teme existențiale fundamentale, elemente de estetică, psihologice sau chiar...parapsihologice, în deplină concordanță cu ceea ce am putea numi „spiritul veacului”. Se remarcă, mai ales, intersectarea cu domenii precum muzica, pictura, literatura sau subtile cochetării cu științe precum estetica(mai ales estetica urâtului), filosofia, fizica, antropologia, psihologia, de teorii privind spațiul și timpul, de ideea unei a doua conștiințe superioare, a posibilității coborârii în noi înșine, de teoria trupului sufletesc sau de teoria neamurilor ce se axează pe influența factorului ereditar, de concepții freudiene vehiculate de personaje sau de eternul feminin.

Subcapitolul *Artă, psihologie și literatură* e un studiu comparativ în care sunt puse, față în față, două personaje reductibile pentru problematica abordată: Elena Drăgănescu și Clarissa Dalloway.

Subcapitolul *Presiunea fiziologicului: Primum vivere, deinde philosophari* analizează un motiv literar tratat superficial- foamea- prin raportare la două personaje semnificative: Aneta Pascu și personajul central al romanului *Foamea*, de Knut Hamsun. Extrem de diferiți structural, cu aspirații divergente, cu nivel de educație și intelectual la antipozi, cei doi au în comun o senzație fiziologică, declanșată de condițiile materiale precare, și consecințele acesteia, în plan comportamental, atitudinal și în cel al relațiilor interumane. Modalitățile de analiză a consecințelor pe care inaniția le are asupra celor doi sunt diferite; narațiunea homodiegetică oferă eroului posibilitatea confesării, pe când, în cazul Anetei, stările și senzațiile sunt prezentate și prin intermediul colportorilor.

O ipoteză, puține concluzii : Hortensia Papadat-Bengescu și Colette e titlul subcapitolului care încearcă să pună față în față două prozatoare care, deși perfect contemporane, au avut un parcurs biografic și artistic diferit, în ciuda unor afinităților electivă evidente: fac din literatură universul lor compensatoriu, sunt fervente cititoare în perioada copilăriei și a

adolescenței, căsătorite la o vârstă fragedă, din rațiuni financiare, cu bărbați mult mai în vârstă decât ele, cu o pasiune evidentă pentru stilul epistolar . Puține sunt însă elementele care converg, în cazul operelor celor două: locul important pe care femeile îl ocupă în roman și regăsirea unor personaje feminine în mai multe romane, starea de război care se instalează între femei și bărbați, sub forma adversității ciudate, a competiției în care sunt angrenați unii contra celorlalți, tinerii care, la un moment dat, păreau să fie învingătorii de mâine, pierd partida și aceasta datorită propriei lor slăbiciuni, printr-o neputință existențială, relația autoarelor cu spațiul evocat, portretele câtorva personaje, emanciparea tinerelor fete, dar și a femeilor mature care își întrețin amanții.

O ultimă interferență cu literatura europeană am realizat în subcapitolul *Dandy-ul: ipostază a modernității sau a mondenității?*. După o succintă identificare a „rădăcinilor” dandy-ului, am realizat o prezentare a „imaginii” dandy-ului bengescian care, considerăm noi, e dominat de reflexe cu iz bovaric și ecouri ale androginității. Am pornit de la premisa că nu putem vorbi, referindu-ne la romanele bengesciene, de un dandy masculin autentic, căci lipsesc coordonate importante care le-ar permite încadrarea. Reprezentanți modești ai acestui tip sunt personajul central al romanului *Logodnicul* , Lică Trubadurul (în etapa Ada Razu) și Walter . Identități în criză, care își cosmetizează existența, cei trei nu se impun, în mintea cititorului, prin aspectele specifice dandy-ului; preocupați de aspectul vestimentar, de viața boemă sau de parvenire, după caz, cei trei nu au un cult al sinelui în măsură să ne îndreptățescă să-i subscriem categoriei.

Nu la fel se întâmplă cu personajul feminin; cochetând cu ...cochetăria, măcar în unele perioade ale vieții lor, Lenora, Elena și Coca-Aimée sunt construite dintr-o interesantă îmbinare de elemente specifice dandy-ului și ființei bovarice, în cantități inegale. În vederea ilustrării particularităților acestui tip, am realizat o analiză atentă a celui mai reprezentativ personaj: Coca-Aimée.

Ultimul capitol, *În căutarea romanului pierdut: Străina, în periodice*, s-a dorit a fi o analiză a unui roman pierdut și ...regăsit, după afirmația cercetătoarei Gabriela Omăt. Din păcate, dezideratul pe care ni-l mărturisise și în care am crezut, acela de a publica romanul la finele anului 2011, nu s-a realizat. Am decis să complinim acest minus cu o analiză, unica din câte cunoaștem noi, a fragmentelor din roman apărute antum și postum, în periodice. După o succintă analiză a genezei și a diegezei romanului, intitulată, sugestiv, *Teoria probabilităților*, date fiind informațiile incomplete, fragmentare, am încercat identificarea, în cele douăsprezece fragmente

antume și opt postume, a nucleelor narrative care să ne permită o analiză coerentă. Subcapitolele poartă, așadar, titluri care evidențiază personajele centrale sau direcția imprimată de autoare romanului: Nory- *rediviva* sau *mortua est?*, *Ina- un nou nucleu narativ*, *Nebănuitele căi ale matrimoniului*.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

EXEGEZĂ Hortensia Papadat-Bengescu

1. *Hortensia Papadat-Bengescu interpretată de...*, București, Editura Eminescu, 1976
2. *Romanul românesc în interviuri*, Partea a II-a, Vol.II, București, Editura Minerva, 1986
3. *Hortensia Papadat-Bengescu. Vocația și stilurile modernității. Vocation et styles de la modernité*, coord. Andreia Roman, Pitești, Editura Paralela 45, 2007
4. Aderca, Felix, *Contribuții critice*, București, Editura Minerva, 1983.
5. Aderca, Felix, *Oameni și idei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983,.
6. Baltazar, Camil, *Contemporan cu ei*, București, EPL, 1962.
7. Ciobanu, N., *Însemnări ale modernității*, București, Editura Cartea Românească, 1977.
8. Ciocârlie, Corina, *Femei în fața oglinzii*, Timișoara, Editura Echinocțiu, 1998.
9. Ciopraga, Constantin, *Literatura română între 1900 și 1918*, Iași, Editura Junimea, 1970.
10. Ciopraga, Constantin, *Portrete și reflecții literare*, București, EPL, 1967
11. Constantinescu, Pompiliu, *Scrieri, IV*, București, Editura Minerva, 1970.
12. Constantinescu, Pompiliu, *Figuri literare*, București, Editura Minerva, 1989.
13. Cozea, Liana, *Prozatoare ale literaturii române moderne*, Oradea, Biblioteca revistei „Familia”, 1994
14. Cozea, Liana, *Cvartet de prozatoare*, Oradea, Biblioteca revistei „Familia”, 1997.
15. Cozea, Liana, *Exerciții de admirație și reproș*, Pitești, Paralela 45, 2002
16. Crăciun, Gheorghe, *Trupul știe mai mult. Fals jurnal la „Pupa Russa”(1993-2000)*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006
17. Crețu, Nicolae, *Constructorii ai romanului: Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu*, București, Ed. Eminescu, 1982.
18. Cristea, Dan, *Arcadia imaginară*, București, Editura Cartea Românească, 1977.

19. Crohmălniceanu, Ov.S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. I, București, E.P.L., 1967.
20. Crohmălniceanu, Ov. S., *Amintiri deghizate*, București, Editura Nemira, 1994,
21. Crohmălniceanu, Ov. S., *Cinci prozatori în cinci feluri de lectură*, București, Cartea Românească, 1984.
22. Curticeanu, Valentina Marin, *Permanență și modernitate*, București, Editura Eminescu, 1977.
23. Damian, S., *Fals tratat despre psihologia succesului*, București, Editura Cartea Românească, 1972, pp.100-140.
24. Dimiseanu, Gabriel, *Lecturi libere*, București, Editura Minerva, 1983.
25. Dumitriu, Dana, *Ambasadorii sau despre realismul psihologic*, București, Editura Cartea Românească, 1978.
26. Fălorescu, Nicolae, *Profitabila condiție. Romanul aventurilor secrete*, București, Editura Cartea Românească, 1983,.
27. Filipaș, Elena Zaharia, *Studii de literatură feminină*, București, Editura Paideia, 2004.
28. Iacob, Livia, *Romancierii interbelici*, Iași, Institutul European, 2006.
29. Ibrăileanu, Garabet, *Spiritul critic în cultura română. Note și impresii*, București, Editura Minerva, 1984.
30. Iorga, Nicolae *Istoria literaturii române contemporane*, vol.2, București, Editura Adevărul, 1934, pp-301-302.
31. Iosifescu, Silvian, *Drumuri literare*, București, E.S.P.L.A., 1957.
32. Iosifescu, Silvian, *Construcție și lectură*, București, Editura Univers, 1970, pp.154-255
33. Iosifescu, Silvian, *Proză și luciditate*, București, Editura Eminescu, 1974.
34. Lăzărescu, Gheorghe, *Romanul de analiză psihologică în literatura interbelică*, București, Editura Minerva, 1983.
35. Lovinescu, E, *Scrieri, I, Critice*, Ediție și studiu introductiv de E. Simion, București, E.P.L., 1969.
36. Lovinescu, E., *Critice*, vol. VII, București, Editura Ancora, 1929.
37. Lovinescu, E., *Istoria literaturii române contemporane*, vol. IV, Editura Ancora, 1927.
38. Lovinescu, Eugen, *Memorii II*, Editat de Eugen Simion, București, Editura Minerva 1970, p II-212, 241-247, 322.
39. Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, București, Editura Gramar, 2004.
40. Marinescu, Ștefan.Vida, *Feminism și feminitate în proza românească interbelică. Ipostaze românești moderne ale complexului feminității*, București, Editura Olimp, 1998.
41. Mincu, Marin, *Critice, II*, București, Editura Cartea Românească, 1971.
42. Mușat, Carmen Matei, *Romanul românesc interbelic*, București, Editura Humanitas, 1998
43. Ion Negoïtescu, *Istoria literaturii române*, vol.I, București, Editura Minerva, 1991.

44. Pamfil, Alina-Maria, *Spațialitate și temporalitate- eseuri despre romanul românesc*, Cluj-Napoca, Editura Daco-Press, 1993.
45. Perpessicius, *Opere, Vol.5*, București, Editura Minerva, 1972
46. Petrescu, Liviu, *Realitate și romanesc*, București, Editura Tineretului, 1969.
47. Petrescu, R., *A treia dimensiune*, București, Editura Cartea românească, 1984, pp-60-61.
48. Protopopescu, Al, *Romanul psihologic românesc*, București, Editura Eminescu, 1978.
49. Rădulescu, Carmen Ligia, *Hortensia Papadat-Bengescu. Marea europeană a anilor '30*, București, Editura Recif, 1996
50. Rădulescu, Carmen , *Hortensia Papadat-Bengescu. Figura secretă din biografie și operă*, București, Editura Gabriel 2005, 2010
51. Regman, Cornel, *Cărți, autori, tendințe*, București, EPL, 1967.
52. Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii române*, București, Editura Minerva, 1972.
53. Sebastian, Mihail, *Eseuri, cronici, memorial*, București, Editura Minerva, București, 1972.
54. Sora, Simona, *Regăsirea intimității*, București, Cartea Românească, 2008
55. Sorescu, Roxana, *Interpretări*, București, Editura Cartea Românească, 1979.
56. Streinu, Vladimir, *Pagini de critică literară*, vol. I-II, București, E.P.L., 1960.
57. Tomuș, Mircea, *Romanul romanului românesc*, București, Editura Gramar, 1999.
58. Ungheanu, Mihai, *Pădurea de simboluri*, București, Editura Cartea Românească, 1973.
59. Vianu, Tudor, *Arta prozatorilor români*, II, București, E.P.L., 1966.
60. Vârcolici, Teodor, *Scriitorii clasici și armata română*, București, Editura Militară, 1986.,
61. Zăciu, M., *Ordinea și aventura*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1973.,
62. Zăciu, Mircea, *Masca geniului*, București, E.P.L., 1967.

ALTE STUDII CONSULTATE

1. *Analiză și interpretare, orientări în critica literară contemporană*, București, Editura Științifică, 1972.

2. *Poetica romanului românesc*, Antologie, note și repere bibliografice de Mircea Regneală, Prefață de radu G. Țeposu, București, Editura Eminescu, 1987
3. Adam, Jean-Michel, Revas, Françoise, *Analiza povestirii*, Iași, Institutul European, 1999
4. Adamek, Diana, *Trupul neîndoielnic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995
5. Albérès, R.-M., *Istoria romanului modern. În românește* de Leonid Dimov, Prefață de Nicolae Balotă, București, EPL, 1968
6. Angelescu, Silviu, *Portretul literar*, București, Editura Univers, 1985.
7. Angi, Ștefan, *Lucrări de muzicologie*, vol.12, Cluj-Napoca, 1979
8. Aristotel, *De anima*, Traducere și note de N.I.Ștefănescu, București, Editura Științifică, 1996.
9. Auerbach, Erich, *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală*, Traducere de I. Negoïtescu, București, Polirom, 2000
10. d'Aurevilly , Barbey, *Despre dandysm si despre George Brummell*, Traducere, studiu introductiv și selecția antologiei de Adriana Babeți, Polirom, 1995
11. Babeti, Adriana, *Dandysmul. O istorie*, Iași, Editura Polirom, 2004
12. Bachelard, Gaston, *La poétique de l'espace*, Quadrige / P.U.F, Paris, 1981
13. Bahtin, M., *Probleme de literatură și estetică*, Traducere de Nicolae Iliescu, Prefață de Marian Vasile, București, Editura Univers, 1982
14. Balotă, Nicolae, *Literatura germană de la Sturm-und-Drang la zilele noastre*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002
15. Baudrillard, Jean, *Celălalt prin sine însuși*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 1997
16. Baudrillard, Jean, Guillame, Marc, *Figuri ale alterității*, Traducere de Ciprian Mihali, Pitești, Editura Paralela 45, 2002, p.45.
17. Berton , Jean-Claude, *Histoire de la litterature francaise XX-e siecle. Angoisses, révoltes et vertiges*, Paris, Hatier, 1983
18. Birăescu, Traian Liviu, *Condiția romanului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1971.
19. Blanchot, Maurice, *Cartea care va să fie*, Traducere din limba franceză de Andreea Vlădescu, București, EST-Samule Tastet Editeur, 2005
20. Blanchot, Maurice, *Spațiul literar*, Traducere și prefață de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1980
21. Boia, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, București, Editura Humanitas, 2000
22. Booth, Wayne, *Retorica romanului*, Traducere de Alina Clej și Ștefan Stoenescu, Prefață de Ștefan Stoenescu, București, Editura Univers, 1976

23. Borbely, Ștefan, *Sanatoriul ca spațiu insular în Thomas Mann*, în *Insula. Despre izolare și limite în spațiul imaginar*, volum coordonat de Lucian Boia, Anca Oroveanu și Simona Corlan- Ioan, București, Colegiul Noua Europă, 1999
24. Borges, Jorge Luis, *Cartea de nisip*, București, Editura Univers, 1983
25. Cristea, Valeriu, *Spațiul în literatură*, București, Editura Cartea Românească, 1979
26. Damian, S., *Intrarea în castel*, București, Editura Cartea Românească, 1970
27. Décote, George și Alluin , Bernard, *Itinéraires littéraires, XX-e siècle, 1900-1950*, Paris, Hatier, 1991
28. Delacroix, Henri, *Psihologia artei. Eseu asupra activității artistice*, Traducere de Victor Ivanovici și Virgil Mazilescu, Prefață de Octavian Barbossa, București, Editura Meridiane, 1983
29. Diaconu, Maria-Magdalena, *Discursul corporalității în romanul feminin contemporan*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de știință, 2008
30. Durand, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, Traducere de Marcel Aderca, Postfață de Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000
31. Eco, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, Constanța, Editura Pontica, 1997.
32. Eliade, Irina, *Marcel Proust*, București, Editura Enciclopedică, 1974
33. Florescu, Nicolae, *Profitabila condiție*, București, Cartea Românească, 1983
34. Forster, E.M., *Aspecte ale romanului*, Traducere de Petru Popescu, ELU, 1968
35. Freund, Julien, *La décadence*, Paris, Sirey, 1984
36. Gasset, Jose Ortega y, *Studii despre iubire*, București, Editura Humanitas, 1995
37. Gasset, José Ortega y, *Gânduri despre roman*, în *Meditații despre Don Quijote*, București, Editura Univers, 1973
38. Glodeanu, Gheorghe, *Poetica romanului interbelic*, București, Editura Libra, 1998
39. Grigorescu, Dan, Alexandrescu, Sorin, *Romanul realist în secolul al XIX-lea*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971
40. Groeben, Norbert, *Psihologia literaturii. Știința literaturii între hermeneutică și empirizare*, București, Editura Univers, 1978
41. Gourmond, Remy de, *Fizica amorului*, București, Institutul European, 1997
42. Iosifescu, Silvian, *Construcție și lectură*, București, Editura Univers, 1970
43. Jung, C.G., *Tipuri psihologice*, București, Editura Humanitas, 1997.
44. Kayser, W., *Opera literară. O introducere în știința literaturii*, București, Editura Univers, 1979

45. Kundera, Milan, *Arta romanului. Eseu*, Traducere din franceză de Simona Cioculescu, București, Editura Humanitas, 2008
46. Lalou, René, *Le roman français depuis 1900*, Paris, Presses Universitaire de France, 1969
47. Landsberg, Paul Ludwig, *Eseu despre experiența morții*, București, Editura Humanitas, , 1992
48. Leonte, Liviu, *À la recherche du roman moderne. La réception de l'oeuvre de Marcel Proust en Roumanie*, Iași, Institutul European, 2006
49. Lintvelt, Jaap, *Încercare de tipologie narativă. Punctul de vedere*. Traducere de Angela Martin, Studiu introductiv de Mircea Martin, București, Ed. Univers, 1994
50. Lukács , Georg, *Teoria romanului. O încercare istorico-filosofică privitoare la formele marii literaturi epice*, în românește de Viorica Nișcov, prefață de N. Tertulian, București, Editura Univers, 1977
51. Maeztu, Ramiro De, *Don Quijote, Don Juan și Celestina. Eseuri întru simpatie*. Traducere și note de Mariana Vartic, prefață de Ion Vartic, Biblioteca Apostrof, Cluj Napoca, 1999
52. Marañón, Gregorio, *Don Juan. Eseuri asupra originii legendei*. Editura Humanitas, București, 2008
53. Marceau, Félicien, *Le roman en liberté*, Paris, Gallimad, 1978
54. Marcel, Odile, *Thomas Mann et le XX-e siècle. La maladie européenne*, Presses Universitaire de France, Paris, 1993
55. Maulnier, Thierry, *Introduction à Colette*, Paris, La Palme, 1954.
56. Mauron, Charles, *De la metaforele obsedante la mitul personal*, Traducere de Ioana Bot, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001
57. Mavrodin, Irina, *Modernii, precursori ai clasicilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981
58. Mavrodin, Irina, *Spațiul continuu. Eseuri despre literatura franceză*, București, Editura Univers, 1972
59. Merleau-Ponty, Maurice, *Fenomenologia percepției*, Traducere de Ilieș Câmpeanu și Georgeta Vătăjelu, Oradea, Editura Aion, 1999
60. Micu, Iulia, *Thomas Mann. Istoria unei partituri*, Cluj-Napoca, Editura Cărții de Știință, 2007
61. Miroiu, Mihai, *Virginia Woolf*, București, Editura Univers, 1977
62. Munteanu, Romul, *Metamorfozele criticii europene*, București, Editura Univers, 1988.
63. Munteanu, Romul, *Noul roman francez. Preludii la o poetică a antiromanului*, București, Editura Univers, 1973
64. Noica, Constantin, *Modelul cultural european*, București, Editura Humanitas, 1993
65. Oprea, Al., *Fața nevăzută a literaturii*, București, Editura Eminescu, 1980

66. Papu, Edgar, *Apele adânci ale lecturii*, reprodus din volumul *Hortensia Papadat-Bengescu*, Antologie, studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie de Viola Vancea, București, Editura Eminescu, 1976
67. Papuc, Ion, *O teorie a libertății*, București, Editura Carter, 1991
68. Pavel, Toma *Gândirea romanului*, Traducere din franceză de Mihaela Mancaș, București, Editura Humanitas, 2008
69. Pavelcu, V., *Culmi și abisuri ale personalității*, București, Editura Enciclopedică Română, 1970
70. Păcurariu, Dim., *Teme, motive, mituri și metamorfoza lor*, Editura Albatros, București, 1990
71. Perez, Hertha *Ipostaze ale personajului în roman*, București, Editura Junimea 1979.
72. Petrescu, Liviu *Romanul condiției umane*, București, Editura Minerva, 1979
73. Philippe, Gilles, *Romanul-de la teorii la analize*, Institutul European Iași, 2002
74. Platon, *Opere IV, Phaidros sau Despre frumos: dialog etic*, Traducere de Gabriel Liiceanu, ediție îngrijită de Petru Creția, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983
75. Popovici, Vasile, *Lumea personajului*, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1997.
76. Pouillon, Jean, *Temps et roman*, Paris, Gallimard, 1993
77. Proust, Marcel *Contre Sainte-Beuve*, Paris, Ed. Gallimard, 1954, III
78. Radian, Sanda, *Portrete feminine în romanul românesc interbelic*, București, Editura Minerva, 1986.
79. Raimond, Michel, *La crise du roman, de lendemain du naturalisme aux années vingt*, Paris, Librairie José Corti, 1966
80. Ricardou, Jean, *Esquisse d'une théorie des generateurs*, Acte du Colloque organisé par le Centre de Philologie et de Littératures romanes de Strasbourg (Avril, 1870) Edition Klincksieck, Paris, 1971
81. Ricoeur, Paul, *Temps et récit*, vol. III, Paris, Seuil, 1985
82. Robert, Marthe, *Romanul începuturilor și începuturile romanului*, Traducere de Paula Voicu- Dohotaru, prefață de Angela Ion, București, Editura Univers, 1983
83. Sartre, Jean-Paul, *L'imaginaire*, Gallimard, Paris, 1986
84. Sartre, Jean-Paul, *Situations I*, Paris, Gallimard, 1943
85. Selye, Hans, *Știință și viață*, București, Editura Politică, 1984
86. Siguret, Catherine, *Femei celebre pe divan*, Traducere din limba franceză de Laszlo Alexandru, București, Curtea Veche, 2009
87. Sora, Simona, *Regăsirea intimității, Corpul în proza românească interbelică și postdecembristă*, București, Editura Cartea românească, 2008

88. van der Sterren, Driek, *Psihanaliza literaturii. Oedip Rege*, București, Editura Trei, 1996
89. Șklovski, Viktor, *Despre proză. Meditații și analize, consacrat, mai ales, prozei occidentale*, în românește de Inna Cristea, vol. I, București, Editura Univers, 1975
90. Ștefănescu, Cornelia, *Momente ale romanului. Modele, continuitate, neprevăzut*, București, Editura Eminescu, 1973
91. Thibaudet, Albert, *Reflecții*, București, Editura Minerva, 1973.
92. van Tieghem, Philippe, *Marile doctrine literare în Franța. De la Pleiadă la suprarealism*, Traducere de Alexandru George, București, Editura Minerva, 1972
93. Țuțea, Petre, *Proiect de tratat-Eros*, Brașov, Editura Pronto Astra, 1996
94. Uricariu, Doina, *Ecorșeuri. Structuri și valori ale poeziei românești moderne*, București, Editura Cartea Românească, 1989
95. Vlad, Ion, *Romanul universurilor crepusculare*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004
96. Voia, Vasile, *Tentația limitei și limita tentației. Glose la mitul faustic*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997
97. Vuzitas, Gh., Anghelescu, A., *Neurologie și psihiatrie*, București, Societatea de Știință și Tehnică, 1996
98. Zaciu, Mircea, *Glose*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1970
99. Zafiu, Rodica, *Narațiune și poezie*, București, Editura All, 2000
100. Wellek, René și Warren, Austin, *Teoria literaturii*, București, E.L.U., 1967
101. Westphal, Bertrand, *La Géocritique mode d'emploi*, PULIM : Limoges, coll. « Espaces Humains », n°0, 2000